

СРЕДЊОВЕКОВНИ УКОП НА МАЛОМ КАЛЕМЕГДАНУ

При тражењу обима римског војног логора на Малом Калемегдану (сл. 1) постављене су 1973. године управне сонде на претпостављену трасу североисточног бедема¹ (сл. 2). При томе је откривен и средњовековни укоп-јама² (сл. 3) у јужном углу проширења квадрата 3, сонде 1.

У компликованој хоризонталној и вертикалној стратиграфији овог дела терена средњовековни укоп је био на карактеристичном месту (сл. 3, 4). Он је 5 м удаљен од североисточног бедема, ван обима римског утврђења, на месту где је некада постојао двоструки одбрамбени ров каструма на чију су засуту површину (сл. 4, слој 23) набацани квадери приликом разиђивања бедема³ (сл. 4, слој 22). У тренутку средњовековног укопавања баш на том месту Калемегдански плато се завршавао, ту се ломео и, под углом од 20° градио падину у правцу североистока. Слој у којем је направљен укоп, чини на платоу стерилна, насута здравица (сл. 4, слој 16), којом је терен нивелисан после неког рушења (сл. 4, слој 17), а на падини је над здравицом био и танак слој тамно мрке земље ((сл. 4, слој 15). Укоп почиње из слоја 14, — мрко црне растресите земље (са коте 107,48), над којим је такође слој рушења, с каменом, малтером и опеком (сл. 4, слој 13). Он је изгледа био кружне основе с једном трећином ван обима сонде (сл. 3), тако да тај део није истражен. Садржај, испржњен до дна укопа на коти 106,76, захвата око 1 м², односно око 0,70 м³. Испу-

ну је чинила растресита земља са доста гаражи и изгорелог дрвета, мало пепела и у најнижих 0,30 м већом количином грнчарије. У њој је нађен и један новчић, али изгледа не и животињске кости, редован пратилац средњовековних јама.⁴

У испуни укопа нађени су делови од 31 средњовековне посуде,⁵ а када се зна да једна трећина садржаја није испржњена може се претпоставити да је укупан број посуда износио бар 40—45 примерака. Међу посудама две су биле целе (сл. 6/8, 7/20) а још осам је могућно реконструисати, што чини трећину нађених предмета.

Све извађене посуде могу се поделити на две групе, према квалитету израде — на грубу и фину грнчарију. Како су од ових других нађени делови само две посуде (сл. 7/30—31), 94% посуђа је грубе израде.

Грубо посуђе

Оно је у највећој мери (86%) израђено од светле, мркосиве глине, углавном добро пречишћене и умешене. Глини је додаван крупнији и ситнији песак (код 44% посуђа на сл. 6/1—3, 5—8, 11—12, 7/15, 20, 28), сасвим ситан мрки песак (код 20% посуђа са сл. 6/4, 10, 7/19, 21, 27), или ситнији и крупнији калцит (такође код 20% посуђа са сл. 7/17—18, 20—23, 29). Код малог броја посуда песак је измешан са калцитом (сл. 6/13—14, 7/16). Изузетак по ква-

литету глине чине судови са слике 6/9 и 7/25 тиме што су израђени од јако масне и тешке глине окер боје, у којој има крупног, нечистог песка и каменчића. Друга два изузетка су од сиве глине. Један као додатак има велику количину, нарочито грубог, крупног песка (сл. 7/24) а други, такође, изузетно велику количину али сасвим ситног и финог песка (сл. 7/26).

Највише грнчарије (52%) израђено је техником извлачења на ножним витлима без замајца (сл. 6/2—3, 6, 11—11, 13, 7/15, 17—23, 27). Потом следи (24%) грнчарија такође израђена техником извлачења али на ручним витлима (сл. 5/4, 12, 14, 7/25—26, 28—29). На неким примерцима (14%) није могућно одредити да ли су израђени на ножним или ручним витлима (сл. 6/1, 7, 7/16, 24), али им је за израду обода накнадно додавана глина, што упућује на технику зидања. Мали број посуда (10%) израђен је на сасвим спором витлу техником плетења (сл. 6/5, 8—9).

Сва ова грнчарија печена је у пећима, релативно добро у нијансама од светло окер сивкасте, преко светлоцрвене, до тамније мркоцрвене боје. Понекад је на прелому светлосива. Само је лонац са слике 6/5 сасвим лоше испечен. Он је јако деформисан, добио је са спољне стране низ пликова који су изљуспали горњу површину, а у унутрашњости, на дну, настала је велика пукотина те није могао бити употребљаван за држање течности. Посуђе је било каљено па је могло да прими сваки садржај. Само два мала суда (сл. 6/5, 9) нису каљена, што произилази из њихових малих запремина а тиме и њихове намене.

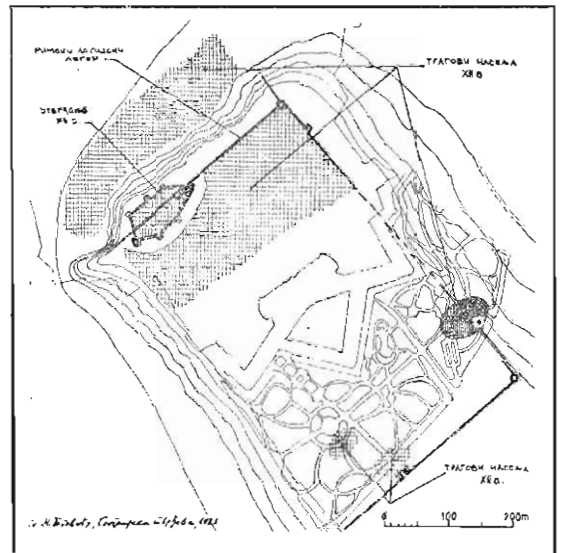
Репертоар посуђа чине у највећем броју лонци (82,7%), што је и карактеристика средњовековних налазишта. Здела има знатно мање, само три (10,3%), а ту су и два судића.

Лонци

Односи димензија лонаца, њихове запремине и типови разликују се у приличној мери па их је могућно груписати по овим категоријама тек упоређивањем статистички обрађених свих тих особина. Висине лонаца крећу се између 14 и 20 см, пречници обода између 10 и 16 см, пречници дна између 6 и 12 см а пречници

трбуха између 12,5 и 24 см. Највише је лонаца висине између 16 и 18 см са пречницима обода између 13 и 14 см, дном од 9 до 10 см и пречником трбуха између 16 и 18 см. Код неких лонаца је мерена запремина⁶ па тако мали лонац са слике 7/20 захвата 750 см³, а нешто већи (сл. 6/8) има 1300 см³. Лонац средње величине на слици 6/12 захвата 2000 см³. Код већих (сл. 6/14) и великих лонаца (уломци на сликама 6/4 и 7/15) запремине су овакако износиле од преко 3000 до 5000 см³.

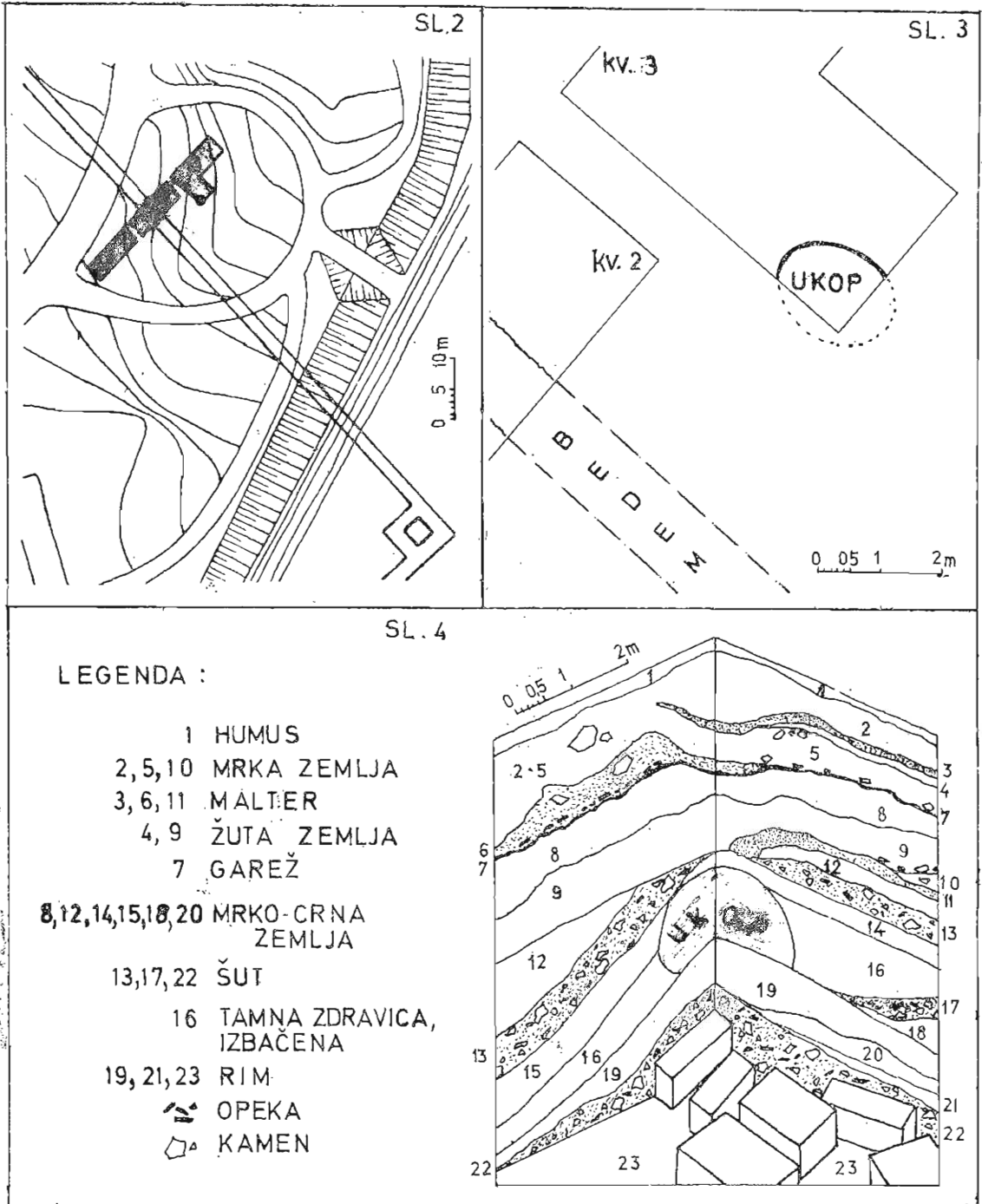
Лонци имају неколико врста обода (сл. 5). Највише је (53%) обода типа I. То су једноставни, заобљени — I₁ (сл. 6/1, 7, 17, 7/25), или одозго само заравњени ободи —

Сл. 1. Утврђење и трагови насеља XII века над римским војним логором.

Fig. 1. Fortification and the squares of the settlement of the 12th century above the Roman military camp.

I₂ (сл. 6/8, 7/16). Неки од њих су на горњој страни једва осетно удубљени — I₃ (сл. 6/14, 7/22, 26). Други тип обода чине дебљали ободи — II₁ (сл. 6/13) који могу бити благо извучени навише — II₂ (сл. 7/21) или наниже у виду запете — II₃ (сл. 6/10) или и навише и наниже — II₄ (сл. 6/3). Овој врсти припада мањи број (16,6%) обода лонаца. Обод типа III је једноставан, исте је дебљине, равно засечен и има

Сл. 2. Сонда 1/73 на Малом Калемегдану са трасом беодема римског утврђења у кв. 2. Сл. 3. Основа кв. 3 сонде 1/73 са јамом у јужном углу. Сл. 4. Вертикална стратиграфија јужног угла кв. 3 сонде 1/73.

Fig. 2. Sounding 1/73 at Mali Kalemegdan with traces of the rampart of the Roman fortification in sq. 2. Fig. 3. Base of the sq. 3 of sounding 1/73 with the pit in southern corner. Fig. 4. Vertical stratigraphy of the southern corner of sq. 3 of sounding 1/73.

жлеб на спољној страни усне. Заступљен је само у једном примерку (сл. 6/2) доста сличном ободу типа II варијанте 4. IV врсти доста профилисаног, проширеног, скоро водоравног обода, са жлебом на горњој страни усне. такође припада само један нађени лонац (сл. 7/20). Сви до сада поменути типови обода су кратки и повијени на спољну страну лонца. За разлику од њих ободи V врсте су скоро усправни, дугачки, задебљали а при усни стањени па равно одсечени — V₁ (сл. 7/23) или заобљени — V₂ (сл. 7/24).

Облици реципијената лонаца најчешће су лоптасти (58,8%), односно највећи пречник је на средини висине (сл. 6/2—4, 6, 12, 7/15—16, 19, 22—23). Мањи је број оних (35,2%) с највећим пречником на рамену или на горњој трећини висине (сл. 6/10, 14, 7/20—21, 25—26) а ретки су лонци са израженим биконитетом (сл. 6/8, 13).

Највећи број лонаца је украшен (87%), обавезно урезивањем и најчешће шиљатом алатком. Украс је увек на рамену, или само на рамену (35%), до средине висине, а некад и до близу дна (15%). Сасвим је ретко урезивање чешљем (сл. 6/6) и радлом (сл. 7/26). Најчешћи украс је водоравна линија употребљена самостално (30%) а потом се у подједнакој мери (по 15%) појављују само јамице и само валовнице. У истој мери у којој је водоравна линија као украс заступљена самостално, употребљена је и комбинација водоравних линија с јамицама (сл. 6/3, 8, 13, 7/25) или с валовницама на рамену (сл. 6/14, 7/17).

Дна лонаца најчешће су обележена рељефним знаком радионице који је у облику круга (сл. 7/21), крста у кругу (сл. 6/12), пешчаника (сл. 6/11) и пешчаника у двоструком кругу (сл. 6/13). На једном од дна лонаца јасно се види траг витла (сл. 6/8).

Зделе

Три зделе из ове целине међусобом се разликују али као да представљају само три варијанте истог типа. Здела са слике 7/27, пречника обода 15,5 см и пречника дна 6,5 см висине је 7,5 см. Запремина јој износи око 600 см³. Највише је профилисана, а обод, благо повијен на унутрашњу страну, има жлеб на усни. Низ круп-

них, грубих јамица прати највећи пречник реципијента. Здела са слике 7/28 нешто је мања, мање профилисана, са такође благо повијеним ободом на унутрашњу страну и жлебом на усни. Профилација највеће зделе је најмања (сл. 7/29) али она проистиче из ручног витла на којем је само ова здела израђена. Обод и усна су готово исти као код најмање зделе. Украс у виду дубоких и широких водоравних линија наглашава највећи пречник. Зделе су по технологији, по профилацији обода (као обод типа III код лонаца) и по репертоару украса веома сродне са далеко бројнијим лонцима и с њима чине јединствену целину.

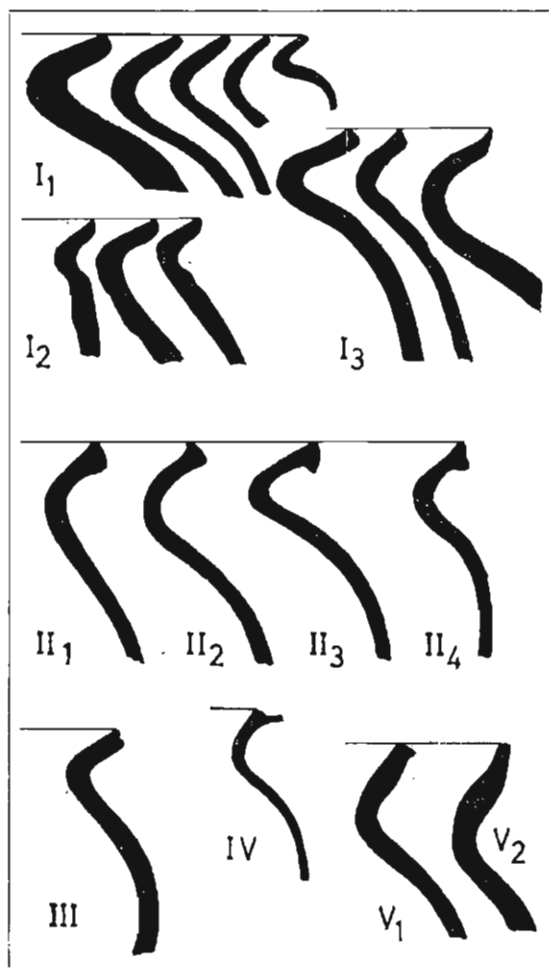
Судићи

Од два минијатурна суда нађена у укупу, један има дршку (сл. 6/5). Оба су израђена техником плетења на јако спорим витлима па су неправилна и груба. Профилација обода лончића са дршком одговара профицијалији типа I₂ код лонаца, а изгледа да је на дну имао и печат. Његова запремина износи само 100 см³ а посебност односа димензија је већи пречник обода од пречника трбуха. Дршка је, изгледа, била тракаста. Други судић (сл. 6/9) има обод типа I₁, здепаст је, са лоптастим трбухом и запремином која није могла да буде већа од 50 см³. Украс од две валовнице изведене шиљатом алатком утиснут је неуједначено и немарно. На дну има рељефни печат радионице у виду крста у кругу, као и лонац са слике 6/12. Овај минијатурни суд могао је бити направљен за пробу понашања глине приликом печења, али пошто је украшен и носи жиг радионице могућно је и да је служио за чување зачина, Лончић са дршком тешко да је због трубе израде могао имати функцију шоље па је и његова намена нејасна.

Луксузна грнчарија

У укупу су нађени уломци једне зделе (сл. 7/30) и једног крчага (сл. 7/31) који су израђени на брзом витлу од одлично пречишћене и обрађене сасвим светле, сиве глине, с минималним додатком финог песка. Делови обеју посуда су изврсно печени и глеђосани маслинасто зеленом гле-

ђи а здела је пре наношења глеђи украшена још и урезаном валовницом изведеном чешљем. Аналогије за ову грнчарију за сада су доста ретке или удаљене. Територијално најближи налаз глеђосаног крчага, из источног подграђа Београдске тврђаве,⁷ украшен је на начин типичан за византијску глеђосану грнчарију XI—XII века,⁸ што није случај са делом крчага из

Сл. 5. Типови обода лонаца из јаме.

Fig. 5. Rim types of the pots from the pit.

укопа. Са зделом је слично; једина територијално блиска византијска здела из овог периода нађена је на локалитету Удовице у Брестовику.⁹ Она нема сличности с нашим уломком тако да није немогуће да је

ова грнчарија случајно доспела у садржај средњовековне јаме.¹⁰

Аналогије за сву осталу грнчарију су бројне. У Мађарској, Румунији, Чехословачкој аналогна грнчарија се датује од XI до XIII века,¹¹ у Бугарској нешто раније,¹² али су најважније територијално најближе аналогије. На Београдској тврђави оваква грнчарија нађена је на Горњем граду у Унутрашњем утврђењу,¹³ у западном одбрамбеном појасу Доњег града,¹⁴ уз спољни североисточни бедем Западног подграђа¹⁵ и према најновијим резултатима истраживања научноистраживачког пројекта за Београдску тврђаву изгледа и на свим новоистраженим површинама тврђаве.¹⁶ Датована је у XI—XII век.¹⁷

Веома слична грнчарија из Мачванске Митровице пронађена је у нивоима насеља II и III и датована од XI до средине XIII века.¹⁸

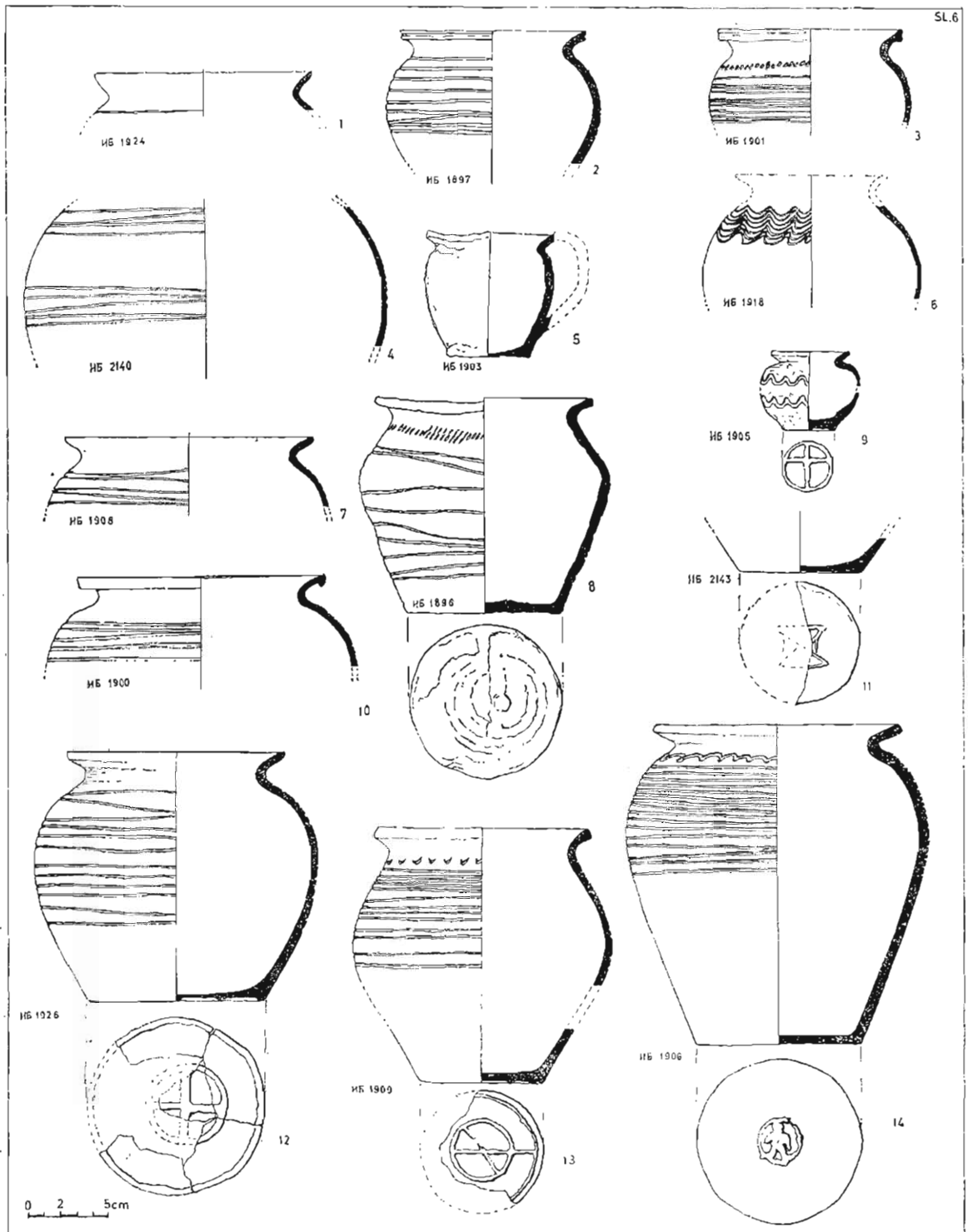
Низводно од Београда, на десној обали Дунава, такве грнчарије има у Дубравици, Старом Костолцу, Раму, Великом Градишту,¹⁹ на Рибници код Доњег Милановца,²⁰ на Караташу, у Сипу, на Трајановом мосту²¹ и у Поповици код Неготина.²² На овим налазиштима датована је, такође, у XI и XII век.

У унутрашњости Србије сродна грнчарија позната је са Градине у Расу из XII и XIII века.²³

Северно од Дунава аналогна грнчарија потиче из насеља на Граду у Ковину,²⁴ из Чортановаца из јаме датоване у XII век²⁵ и из Ботре код Бечеја, — из пећи за печење грнчарије где је временски одређена у другу половину XI века.²⁶ Најновија истраживања у Перлеку код Бечеја²⁷ и Бољевцима код Земуна²⁸ такође су дала аналоган материјал.

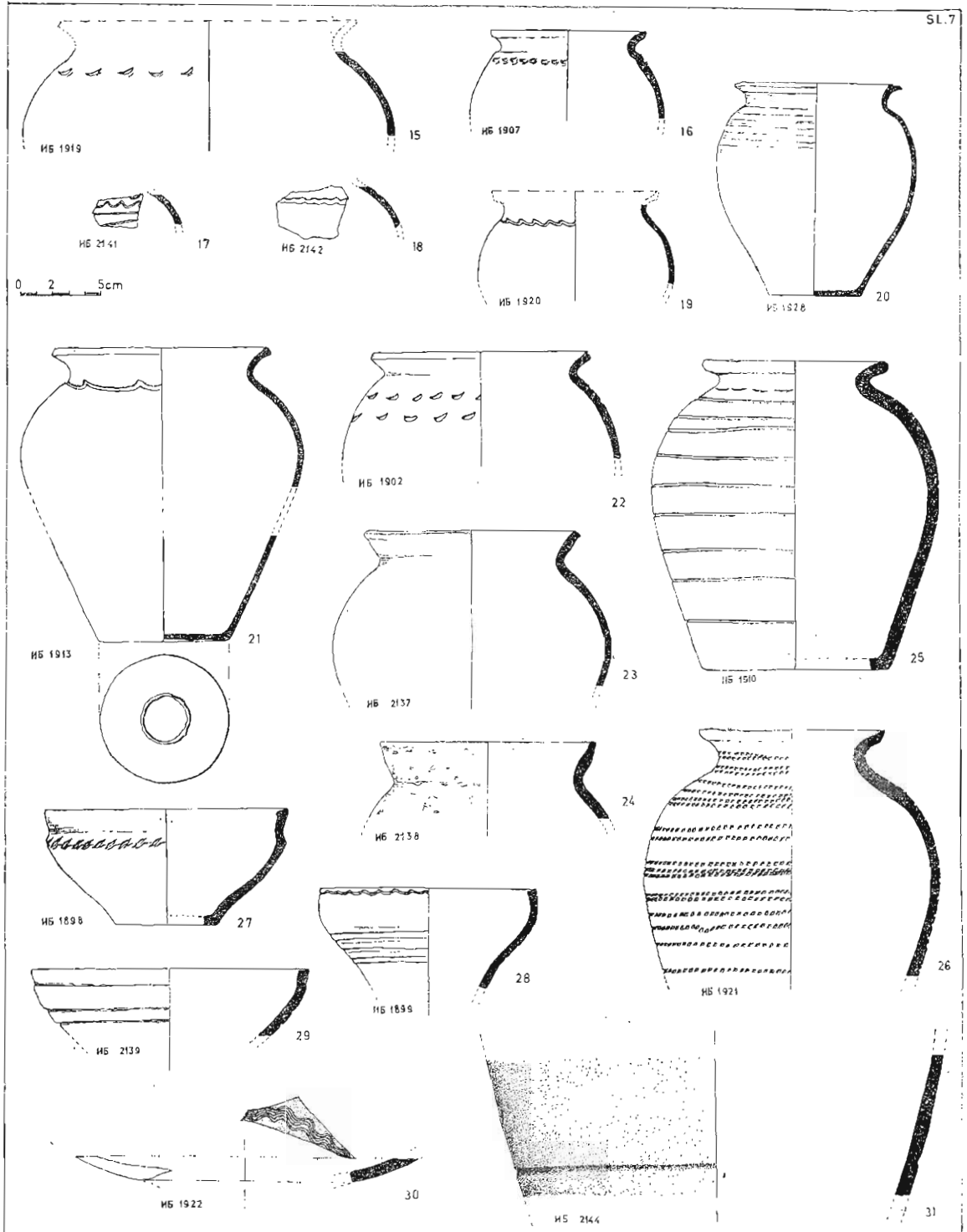
Сва споменута датовања овакве грнчарије на нашој територији, која се крећу од XI до средине XIII века, немају исту вредност. Најважнији су локалитети датовани новцем: Мачванска Митровица, Рибница, Поповица, Градина у Расу, Перлек код Бечеја.

Најсличнији нашим лонцима су лонци из Мачванске Митровице и то лонци типа VI,²⁹ из III нивоа насеља које је датовано налазима новца XII и прве половине XIII века.³⁰ Али има и лонаца, као што је

Сл. 6. Посуде из јаме.

Fig. 6. Vessels from the pit.

Сл. 7. Посуде из јаме.

Fig. 7. Vessels from the pit.

онај украшен радлом (сл. 7/26) који одговара лонцима типа IV из Мачванске Митровице,³¹ а они су много бројнији у II нивоу насеља датованом са више комада новца у XI век, иако их спорадично има и у III нивоу насеља кроз цео XII век.³²

На Рибници је слој насеља XII века датован новцем Манојла I Комнина (1143—1180), а старији слој насеља под њим, без налаза новца, датован је у XI век.³³ Како се налази XI века са Рибнице у приличној мери разликују од налаза са оближњег Великог Градца датованог до краја треће четвртине XI века,³⁴ најстарији стамбени хоризонт Рибнице изгледа да не припада времену пре последње четвртине XI века.

Материјал из укопа на Калемегдану има аналогија и са најстаријим слојем у Рибници али исто тако и са нивоом насеља датованим новцем Манојла I Комнина.

Аналогије Калемегданске грнчарије са Поповицом нису изражене само код односа димензија, типова обода и украса на лонцима већ и код здела а у Поповици је у једном од објеката нађен новац Јована II Комнина (1118—1143).³⁵ Поред тога, у близини је нађена и остава чанастог новца у којој је најмлађи новац Исака II Анђела (1185—1195).³⁶

Грнчарија из Поповице изузетно је уједначена и ако према налазима новца ово насеље траје кроз цео XII век, вероватно је да највише материјала потиче из времена страдања или напуштања насеља негде крајем XII или самим почетком XIII века.³⁷

Новцем добро датирани материјал са Градине у Расу, од Јована II Комнина (1118—1143), — хоризонт III, до краља Радослава (1227—1234), — хоризонт IV,³⁸ за сада је само оријентационо објављен те су и сличности с налазима са Калемегдана само оквирне.

У средњовековном Перлеку слој XII века са аналогном грнчаријом датован је новцем Иштвана IV (1162—1163).³⁹

Најважнији Београдски, Дорћолски налаз грнчарије датоване новцем у крају XIII—почетак XIV века⁴⁰ с којом наша грнчарија има врло мало сличности, показује да хронолошке оквири материјалу из укопа са Малог Калемегдана не треба тражити после средине XIII века. Исто тако,

грнчарија Великог Градца и Рибнице показује да наш материјал не потиче ни пре последње четвртине XI века.

За ближе временско опредељење налаза из укопа, у овом грубом хронолошком оквиру, могу да послуже и најзаступљеније особине грнчарије. Мала бројчана заступљеност разноликих здела и минијатурних судова не дозвољава извођење заједничких особина ове врсте материјала па се неке карактеристике грнчарије могу извести само на основу лонаца и ако међу њима постоји прилична шароликост.

Лонци су најчешће израђени од добро обрађене светле окер-сиве глине са додатком песка, на ножном витлу без замајца. Добро су печени у пећима. Заједничке особине у односима димензија су већи пречници обода од пречника дна и приближно иста висина (најчешће 17 см) с највећим пречником трбуха. Ове особине дају карактеристичан тип здепастиг лонца, лоптастог трбуха, запремине најчешће око 2000 см.³ Обод је обавезно кратак, иако доста разноврсно профилисан, најчешће је профилација најједноставнија (ободи типа I). Особен урезан украс чине или само водоравне линије изведене шиљатом алатком до средине висине или само на рамену над водоравним линијама постоји низ јамица или валовница. Дна су већином сигнирана.

Овај типични лонац је заправо само из статистичких података произишао „просечни“, — теоријски лонац, пошто у укупну није нађен ни један који би поседовао баш све те особине. Такав лонац само показује да је претежан број особина на лонцима из ове целине карактеристичан за XII век.

Неки од појединачних примерака лонаца из овог укопа још увек поседују скоро све особине грнчарије краја X и XI века⁴¹ (сл. 6/8, 14, 7/25—26) као што је високо раме, јако кратак, једноставно профилисан обод, украс на читавој површини суда. Неки већ имају највећи број особина лонаца XIII века⁴² (сл. 7/20—24) ненаглашено раме, дугачак, усправан, разноврсно и компликовано профилисан обод, велико сиромаштво или потпуни недостатак украса. Ови други имају већу вредност за хронолошко опредељење укопа а лонци са старијим особинама указују на домаће

грнчаре који у XII веку израђују лонце у традиционалном маниру. Домаћих грнчара, судећи према разноврсности додатака глини, витлима и печатима, има неколико. На Београдској тврђави изгледа да су бројни налази посуда сигнирани крстом у кругу⁴³ али како је то један од најчешћих печата на средњовековној грнчарији не може се знати није ли баш неки од београдских грнчара овако сигнирао своје производе. Међу грнчаријом има оне која је стране израде (сл. 7/20) или је израђена према страним узорима (сл. 7/26).⁴⁴ Таква шароликост налаза указује или на дужи период у којем је целина настала или на одређене историјске околности у једном тренутку. Облик и запремина укопа указују на отпадну јаму какве се копају у близини средњовековних кућа.

За ближе одређивање укопа постоје још неки путокази. Коте дна јаме су 1 м више од нивелете разиђивања античког утврђења што показује да у тренутку укопавања ови зидови давно нису постојали а има индиција да се слојеви XI века наслањају на бедеме.⁴⁵ Исто тако, на Великом Калемегдану је, у слојевима из којих потиче грнчарија као у укопу, током истраживања последњих година нађен и новац Манојла I Комнина.⁴⁶ Све то говори у прилог претпоставци да налазе из укопа не треба датovati пре XII века, можда чак не пре друге половине овог века када се има у виду грнчарија са особинама XIII века, али је добијене податке неопходно упоредити с познатим историјским догађајима у Београду од краја XI до средине XIII века.

Како се од 1096. године рачуна да је Дунав граница између Угарске и Византије, Београд постаје важно византијско војно упориште на северној граници земље, једна од оних стратешких тачака преко које се манифестују чести угарско-византијски сукоби у XII веку.⁴⁷ Тако је већ 1127. године, искористивши као повод злостављање угарских трговаца у Браничеву, угарска војска, осим Браничева, напала и Београд.⁴⁸ Да ли је тада, како тврди Кинам, град стварно саван као земљом а камен из бедема пренет преко реке за зидање Земуна, тешко је рећи. Чињеница је само да је део бедема откривен у сонди 1

на Малом Калемегдану стварно разидан до темеља и да је дно средњовековног укопа на коти 1 м вишој од нивелете разиђивања, у слоју насуте здравце којом је нивелисан терен, вероватно због неке веће грађевинске интервенције. Велики грађевински радови на Београдској тврђави у XII веку везују се за Манојла I Комнина и период између јесени 1163 — пролећа 1164. и јесени 1165. године.⁴⁹ Уколико је Кинамов податак о разиђивању Београдског утврђења 1127. године тачан, односно — уколико би се насипање терена на Малом Калемегдану могло везати за обнову из 1163/5. године наш укоп не може бити старији од седамдесетих година XII века. Од 1167. године, када Београд престаје да буде погранични град,⁵⁰ па до 1182 године, — до поновних угарски освајања,⁵¹ живот у граду текао је мирно и вероватно је баш тада у XII веку Београд имао највећи обим. Према податку из 1189. године,⁵² изгледа да је након страдања 1182. остао полупуст и вероватно доста разрушен. Самим крајем XII века и у првој половини XIII века Београд је често био изложен променама господара, а тиме и смањивању обима и броја становника, да би, коначно, средином XIII века ушао у састав Угарске и Мачванске бановине.⁵³

Уколико укоп на Малом Калемегдану, како сада изгледа, припада неком неоткривеном стамбеном објекту, онда је он био доста удаљен од утврђеног градског језгра XII века (сл. 1). Највећа могућност за подизање тако удаљених стамбених објеката је период када је насеље било највећег обима, и када је било мирно време. У XII веку то је најпре доба између 1167. и 1182. године. Разноврсност материјала у укопу у том случају указује на слободну трговину, а грнчарија са израженим особинама XIII века и слој рушења над укопом да је последњи датум могуће употребе овог укопа 1182. Да ли су све ове претпоставке тачне, за сада, на основу обраде само једног јединог укопа, не може се тврдити. Није немогућно да ће систематска истраживања, која су у току на Великом Калемегдану, у знатној мери променити слику која се наметнула познавањем само једног минијатурног исечка из живота становника Београда у XII веку.

НАПОМЕНЕ

¹ Д. Бојовић, *Резултати археолошких ископавања на убицирању римског војног логора у Сингидунуму*, Старинар XXVI, 1975, 71—83.

² Захваљујем др Марији Бајаловић—Хаџи-Пешић и руководиоцу ископавања Драгољубу Војовићу на уступљеном материјалу за објављивање.

³ Реконструкција хоризонталне и вертикалне стратиграфије направљена је на основу детаљне теренске документације.

⁴ Према подацима са истраживања новчић је био римски и јако оштећен а у садржају укопа, који је у два маха детаљно описан и у профилима учрпан, нигде се не помињу, нити у цртежима могу да запазе животињске кости. У садржају укопа сачувана је, заједно са грнчаријом само једна половљена, цеваста, изгорела, изгледа говеђа кост.

⁵ При обради грнчарије имала сам на виду материјал из јаме али не и из слојева из којих је и у које је јама укопана. У садржају укопа, поред средњовековних, било је и неколико уломака позноантичке грнчарије, могућно са дна јаме или њених ивица. Та грнчарија овде није обрађена.

⁶ Запремина је измерена само код посуда које су у највећој мери очуване и то тако што је у њих стављена пластична фолија а потом сипана вода.

⁷ М. Бирташевић, *Средњовековна керамика*, Београд 1970, 53—54, кат. бр. 18, Т. 1/7.

⁸ Аналогна грнчарија нађена је код нас на Поповици, — *Z. Žeravica, Die Keramik des XI und XII Jahrhunderts in Popovica in der Negotiner Gegend und das Problem ihrer ethnischen Zuteilung den Slawen*, *Balcanoslavica* 3, 1974, 134, 138, Т. XVIII. У Румунији на византијском утврђењу Pacuiul lui Soare ова грнчарија добро је датована у XI—XII век, — *D. Vilceanu, Ceramica smaltuită, Paçuiul lui Soare 1, București* 1972, 89—107. У Румунији је, између осталог, датована и новцем Алексија I Комнина (1081—1118) у Диногетији, — *I. Barnea, Ceramica de import, Dinogetia 1, București* 1967, 236, fig. 144/16.

⁹ М. Bajalović—Hađi-Pešić, *Keramika u srednjovekovnoj Srbiji*, Београд 1981, 119—120, сл. 152.

¹⁰ Са ивица или дна јаме, — видети напомену 5.

¹¹ I. Holl, *Középkori cserépedények a Budai várpalotából (XIII—XV század)*, Budapest Régiségei XX, Budapest 1963, 334—394, 1—16. кеп; Исти, *Sopron középkori városfalai. IV*, Arch. Ert. 100, (1073), 180—207; N. Paradi, *Magyarországi pénzleletes középkoricserépedények (XI—XVII. század)*, Arch. Ert. 90 ((1063), 205—251; Исти, *Az Árpád-Kori település (y A Csátaljai Árpád-Kori temető és település)*, FA XXII (1971), 121—139, 8—13. ábra; Zs. Miklós, *Árpád-Kori Földvár váchartyán-várhegyen*, Arch. Ert. 105, (1978), 95—105, 8 кеп; Исти, *Árpád-Kori Földvár — Mende-Lányváron*, Arch. Ert. 108 (1981), 233—

249, 12—14 кеп.; M. Comşa, *Ceramica locala, Dinogetia I*, 174—205, Fig. 112—128, — керамика групе V и VI; R. Harhoiu, *Ceramica de la Pacuiul lui Soare*, Pacuiul lui Soare I, 71—85, fig. 23/3, 6, 10, 14, Fig. 24/1—6, Fig. 25/1—7, Fig. 26/3, 5—6, 8—9, 11—12, Fig. 27/1—12, све грнчарија друге половине XI века, — групе I/a4-a5, I/d-e и II/f-g; S. Baraschi, *Ceramica din așezarea medievala, Pacuiul lui Soare II, București* 1977, 49—55, Fig. 35, са краја XII—почетка XIII века; V. Nekuda, K. Reichertova, *Středověká Keramika v Čechách a na Moravě*, Brno 1968, 99—136, Obr. 35—38, 43; I. Pavlu, *Pražská Keramika dvánáctého a trináctého století*, *Præhistorica IV*, Praha 1971.

¹² С. Георгиева, *Керамиката от дворец на Царевец*, Царевград Търнов, — дворецът на българските царе през Втората българска държава 2, София 1974, 9—24, Обр. 1—4; Н. Ангелов, *Културни пластове преди изграждането на двореца, Царевград Търнов 1*, София 1973, 342—343, Обр. 81—82.

¹³ М. Бирташевић, н. д., 60, кат. 75, Т. IX/3.

¹⁴ Исто, 63, кат. 59—60, Т. VII/7—8.

¹⁵ Г. Марјановић—Вујовић, *Пристаништа Београдског града*, Саопштења Завода за заштиту споменика културе града Београда 11, Београд 1970, 10—11, сл. 8—10.

¹⁶ М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд 1982, 49, 53, напомене 49 и 69.

¹⁷ Исто, 49—55, сл. 12.

¹⁸ D. Minić, *Le site d'habitation médiéval de Mačvanska Mitrovica*, *Sirmium XI*, Beograd 1980, 23—46.

¹⁹ М. и Ђ. Јанковић, *Подунавски градови поменути као пострадали 1072. године*, Годишњак града Београда XXV, Београд 1978, 41—57.

²⁰ D. Minić, *Les Problemes de datation des ceramiques du site d'habitation medievale a Ribnica*, *Balcanoslavica* 3, (1974), 59—73.

²¹ Đ. Janković, *Srednjovekovna грнчарија donjeg Srpskog Podunavlja*, *Balcanoslavica* 3, 99—104.

²² Z. Žeravica, н. д., 121—159; З. и Ј. Жеравица, *Средњовековно насеље у Поповици код Неготина*, Старинар XXVIII—XXIX, Београд 1979, 201—211.

²³ D. Pribavković—M. Popović, *Arheološka istraživanja srednjovekovnog grada Rasa* — rezultati radova 1971—1972, *Vesnik Vojnog muzeja* 18, Beograd, 1972, 27—60.

²⁴ O. Brukner—P. Medović, *Kovin grad — višeslojno naselje*, *Arheološki pregled* 10, Beograd 1968, 184—186, Т. LXV/4—6.

²⁵ Ш. Нађ, *Словенске посуде из Чортановаца*, Рад Војвођанских музеја 5, Нови Сад 1956, 163—169.

²⁶ Н. Станојевић, *Заштитно ископавање локалитета Богра код Бечеја — средњовековна лончарска радионица*, РВМ 26, Нови Сад 1980, 89—118.

- ²⁷ N. Stanojević, *Perlek kod Večeja — srednjovekovno naselje*, AP 23, Beograd 1982, 127—128, T. LXII/3—4.
- ²⁸ Д. Мркобрад, *Село Бољевци код Земунa — средњовековно и праисторијско насеље*, AP 23 (1982), 28—31, T. XIII.
- ²⁹ D. Minić, *Sirmium XI*, 25, 34, T. VII/6—12, T. VIII/1—5.
- ³⁰ Исто, 67.
- ³¹ Исто, 25, 46, T. VI/1—2, 4.
- ³² Исто, 25, 66—67.
- ³³ D. Minić, *Balcanoslavica* 3, 60.
- ³⁴ М. Јанковић, *Средњовековно насеље на Великом Градцу у X—XI веку*, Београд 1981, 67.
- ³⁵ З. и Л. Жеравица, н. д., 211.
- ³⁶ Исто, 210—211.
- ³⁷ У првом откопном слоју на Буљином Гнезду, у Поповици, приликом ископавања је нађен још један новац, Алексија III Комнина (1195—1203) који З. Жеравица не спомиње; податак је наведен према теренској документацији и овом новцу који се чува у Музеју Крајине у Неготину.
- ³⁸ D. Pribaković—M. Popović, g. d., 52, 54.
- ³⁹ N. Stanojević, AP 23, 127 и напомена 3.
- ⁴⁰ Љ. Бјелајац, *Средњовековна керамика са Дорћола*, Годишњак града Београда XXV, Београд 1978, 137.
- ⁴¹ D. Minić, *Sirmium XI*, 24—25, T. I—III, типови лонаца I—III; М. Јанковић, н. д., 47—55.
- ⁴² Љ. Бјелајац, н. д., 134, T. I; Zs. Miklós, *Arch. Ert.* 108, 240—243; I. Pavlu, n. d., 92—94.
- ⁴³ Осим два дна из укопа идентичан жиг носи лонац са Горњег града ископан 1944. г. — М. Бирташевић, н. д., 69, кат. 93, T. XI/3. Исто је означена и једна необјављена опека из Музеја града Београда која потиче са Београдске тврђаве.
- ⁴⁴ Аналогије за лонац са слике 7/20 су ми непознате у материјалу XI—XIII века а изузетан квалитет израде показује да га није направио домаћи грнчар. Лонци украшени радлом, као онај са слике 7/26, ретки су јужно и источно од Београда па и у самом Београду. Радионице овакве грнчарије треба, изгледа, тражити северозападно од Београда, можда у Панонији јер је оваква грнчарија чест налаз на мађарским налазиштима XI—XIII века, — N. Paradi, *FA XXII*, 128—136, 8—11 ábra.
- ⁴⁵ М. Поповић, н. д., 53.
- ⁴⁶ Захваљујем колеги М. Поповићу за овај необјављени податак.
- ⁴⁷ Ј. Калић—Мијушковић, Београд у средњем веку, Београд 1967, 43—44.
- ⁴⁸ Исто, 45—47 и напомене 41—42; М. Поповић, н. д., 47—48.
- ⁴⁹ М. Поповић, н. д., 52.
- ⁵⁰ Ј. Калић—Мијушковић, н. д., 55.
- ⁵¹ Исто, 56; М. Поповић, н. д., 55.
- ⁵² М. Поповић, н. д., 55—56.
- ⁵³ Ј. Калић—Мијушковић, н. д., 59.

A MEDIEVAL PIT FOUND AT MALI KALEMEGDAN

Milica Janković

In 1973 at Mali Kalemegdan (fig. 1), outside the Roman military camp (fig. 2), was found a medieval pit (fig. 3). The pit was dug in a layer of subsoil (fig. 4, layer 13) which had levelled the ground after some pulling down took place (fig. 4, layer 17). The bottom of the pit was 1.00 m higher than the level of the rampart taken apart (fig. 4, layer 22). Above the layer that the pit was dug in (fig. 4, layer 14), there were traces of another pulling down (fig. 4, layer 13). One third of the pit was not cleared, because it laid outside the sounding (fig. 3).

The fill consisted of the sherds of 31 medieval vessels (fig. 6—7) of which only two were made on high-speed wheels and glazed green (fig. 7/30—31). The other vessels were made on hand or foot operated wheels without a driving wheel, while only three vessels were formed on

quite slow-running wheels (fig. 6/5, 8—9). The largest part of the vessels was made of pale grey-ochre clay with sand inclusions, less frequently with inclusions of calcite (fig. 7/17—18, 20—23, 29). Two pots contained a large quantity of sand (fig. 7/24 rough and coarse sand, fig. 7/26 grained sand). Only two of the vessels were made of heavy and fatty ochre clay with stone particles (fig. 6/9, 7/25). The whole pottery was rather well baked in kilns and had hues from pale greyish ochre to brown-reddish color. An exception is represented by a poorly baked pot (fig. 6/5) with the bottom cracked during the baking and with flaked upper surface. Common characteristics of the pots are their larger diameters of the rim than the diameter of the bottom and roughly the same height as belly diameter being the largest, which makes the

pots look stocky. The rims are most frequently of type I (fig. 5), the largest quantity of them is decorated with horizontal lines above which slight indenting and wavy lines can also be found.

The analogies for this kind of pottery are often encountered in Hungary, Romania, Czechoslovakia in the material deriving from the 11th—13th century¹¹, and in Serbia in Belgrade^{13—16}, Mačvanska Mitrovica¹⁸, in the Danube Basin^{16—22, 24, 28}, at Ras²³ and more to the north in Čortanovci²⁵ and Botra near Bečej²⁷. The most important analogies come from the sites dated by coins: Mačvanska Mitrovica, Ribnica,

Popovica, Ras, Perlek at Bečej — all of them were dated by the coins originating in the period from the 12th until the mid — 13th century^{30, 32—33, 35—36, 38, 39}.

The history of Belgrade in this period is full of Byzantine-Hungarian armed conflicts^{16, 47}. At that time a domestic refuse pit of an undiscovered dwelling structure, lying away from its established habitation center (fig. 1), could have been dug when the settlement had its largest size and was in the period of peace. The only such period was between 1167 and 1182, so the pit from Mali Kalemegdan may have been dug at that time.